

Matematika v proměnách věků. I

Jiří Potůček

Vývoj vzdělání učitelů elementárních a středních škol

In: Jindřich Bečvář (editor); Eduard Fuchs (editor): Matematika v proměnách věků. I. Sborník. (Czech). Praha: Prometheus, 1998. pp. 181–191.

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/401620>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

VÝVOJ VZDĚLÁNÍ UČITELŮ ELEMENTÁRNÍCH A STŘEDNÍCH ŠKOL

v českých zemích

od tereziánských reforem do konce 1. světové války

JIRÍ POTŮČEK

Toto pojednání o učitelském vzdělání je rozděleno na dvě části. V první je provedena stručná charakteristika školského systému v habsburské monarchii od tereziánských reforem do roku 1868 (včetně přípravy učitelů elementárních škol). Ve druhé části si pak všímám nově vytvořených učitelských ústavů a uvádím i základní informace o přípravě učitelů středních škol. Přistupme tedy k první části.

Rakouský školský systém od tereziánských reforem do r. 1868

Tereziánské reformy ve školství znamenají u nás významný mezník. Jejich uskutečněním byla v celé habsburské monarchii (a tedy i v českých zemích) zavedena povinná školní docházka pro děti ve věku od šesti do dvanácti let, tj. šestiletá. Tato skutečnost je počátkem našeho veřejného státního školství. Elementární školy, na nichž bylo možno povinnou školní docházku absolvovat, byly vytvořeny podle statutu vypracovaného Johanem Ignácem Felbingerem. Podle tohoto statutu byly zřizovány tzv. školy triviální, hlavní a normální. Na všech z nich bylo možno absolvovat povinnou školní docházku, ale neměly stejnou úroveň. Na nejnižším stupni ležely školy triviální. Ty byly také jediným typem školy, kde se po celou dobu školní docházky vyučovalo i neněmeckým mateřským jazykem. Na hlavních školách se neněmeckým mateřským jazykem učilo pouze v prvních dvou letech školní docházky, dále se už učilo německy; na normálních školách se učilo pouze německy. Samotný název „normální škola“ znamenal, že tato škola měla být jakousi normou (ve smyslu vzorem) pro hlavní a triviální školy v příslušné zemi či provincii. Od roku 1775 byly při normálních školách zřizovány přípravné kursy, tzv. „preparandie“ pro výchovu učitelů elementárních škol. V Čechách existovaly tyto kursy při normálních školách v Praze, Hradci Králové, Liberci, Dvoře Králové, Kolíně a Pelhřimově. Další byly na Moravě. Uchazeči o učitelské povolání konali přijímací zkoušky a pokud byli přijati, poslouchali teoretické výklady o pedagogice a didaktice, hospitovali při vyučování a sami si již vyučování zkoušeli. Počet kandidátů učitelství byl předem stanoven. Kurs byl ukončen zkouškami před školním dozorcem. Pro triviální školy na venkově se vyžadoval kurs tříměsíční, pro městské triviální školy a pro školy hlavní šestiměsíční. Úspěšně vykonaná zkouška opravňovala absolventa k ustanovení učitelským pomocníkem na příslušném typu školy. Pomocníka si vybírali definitivně ustanovení učitelé – principálové. Učitele jmenovali v případě potřeby z těchto pomocníků vrchnosti, faráři nebo obce. Plat byl podle ujednání.

Po uzákonění povinné školní docházky se u nás i v celé habsburské monarchii rozvíjí elementární školství se značnou intenzitou. Svědčí o tom statistické údaje z té doby. Na počátku vlády Josefa II. v roce 1780 bylo v Čechách vedle pražské normální školy 12 hlavních škol, 17 dívčích škol a 1891 triviálních škol. Na konci Josefovy vlády v roce 1790 již bylo 20 hlavních škol, 42 městských škol, 3 školy klášterní, 23 židovských a 2 168 triviálních.

Učebnice pro elementární školy byly vydávány jednotně státními tiskárnami při normálních školách v Praze a v Brně. Vzdělání, které zmiňované elementární školy poskytovaly, nemělo vysokou úroveň. Děti se učily pouze číst, psát, počítat a biblické dějiny. O alespoň nejelementárnějších základech ostatních nauk (ať již společenských či přírodních) se systematicky nedověděly nic, kromě příležitostných poznámek při jazykové výuce.

Významné místo v dějinách našeho elementárního školství má Ferdinand Kindermann (1740–1801). Působil jako farář v Kaplici, později se stal vrchním školním dozorcem a biskupem v Litoměřicích. Velmi horlivě pracoval pro rozvoj elementárního školství, ovšem v germanizačním duchu. Za tuto činnost obdržel šlechtický predikát „von Schulstein“. Jeho významným a zaníceným spolupracovníkem (i v germanizaci) byl dominikán Aleš Vincenc Pařízek (1748–1822). Byl ředitelem hlavní školy v Klatovech a později v Praze na Malé Straně. Oba se podíleli autorsky na přípravě učebnic pro elementární školy a důrazně usilovali o doplnění osnovy elementární školy o předměty praktické povahy (tkaní, pletení, šití, práce v zahradě, chov včel, chov bource morušového atd.) Kindermann získal pro tyto myšlenky řadu měšťanů, šlechticů i duchovních, takže během krátké doby Josefovy vlády vzniklo v Čechách na sto tzv. „pracovních škol“ (Arbeitschulen) a tento příklad byl následován i v cizině. Kindermannova reforma však zanikla brzy po jeho smrti jednak z důvodů finančních, ale i proto, že někdy nezapadala dost organicky do místních potřeb.

Síť veřejných elementárních škol, jak ji navrhl Felbinger, se rychle rozvíjela. Nedostatkem školského systému u nás však byl silný germanizační tlak. V důsledku toho bylo možno získat elementární vzdělání v jiném než německém jazyce pouze na triviálních školách. Ve všech vládních nařízeních však byla povinná školní docházka stále zdůrazňována. Chudé děti byly osvobozeny od placení školného. Elementární škola měla existovat všude tam, kde se zjistilo 90 – 100 dětí povinných školní docházkou. Dalším významným rysem ve školství tereziánském i během Josefovy vlády bylo úplné zestátnění a zesvětštění školy. Všude měli učit jen státem zkoušené učitelé podle schválené metody vypracované již ve Felbingerově *Knize metodní (Methodenbuch)*. Vyšla tiskem poprvé v roce 1775 a již v následujícím roce byla přeložena a vytištěna česky. Je první česky psanou metodickou příručkou.

Snahy o zesvětštění dominovaly i ve středním školství. Jeho reorganizaci urychlilo již během vlády Marie Terezie zrušení jezuitského řádu. Převzetí jesuitských gymnázií státem značně zredukovalo jejich počet. V letech 1773 – 1777 bylo uzavřeno 31 škol ze 44, tj. téměř 75%. Nový organizační statut pro gymnázia vypracoval v roce 1775 piarista páter Gratian Marx. Podle tohoto statutu byla gymnázia pětiletá – tři ročníky byly gramatické, dva humanitní. V prvních dvou ročnících byla vyučovacím jazykem němčina, v dalších latina. Byl

zaveden systém tzv. třídních profesorů, což znamenalo, že všechny předměty kromě náboženství učil jediný profesor. Závěrečné gymnasijské zkoušky byly veřejnou slavností, při níž byli okázale dekorováni premianti. (Maturita byla zavedena až v souvislosti s reorganizací středních škol podle Exner-Bonitzova statutu.) Úspěšní absolventi 5. třídy mohli být připuštěni k dvouletému studiu filosofie, které u nás bylo v Praze a v Litomyšli.

Krátká vláda Leopolda II. (1790–1792), který nastoupil po Josefovi II., nepřinesla pro školství mnoho nového, ale přece jen proti Josefově centralismu byly učiněny první kroky k počátkům školské samosprávy. V každém hlavním městě provincie byl zřízen nejvyšší úřad školní, tzv. *studijní konses*. Do tohoto úřadu posílala svého zástupce každá universitní fakulta, jeden zástupce reprezentoval gymnázia, jeden hlavní školy. Tomuto shromáždění předsedal rektor university. Jednalo a radilo se o osnovách, učebnicích, učebních metodách, kázni atd. Jeho usnesení byla předkládána vídeňské dvorské studijní komisi. Později, za vlády Františka I. (1792–1835), dostaly konsesy ještě další úkol a sice, že se před nimi konaly konkursy (tzv. profesorské zkoušky) učitelů gymnázií ve všech předmětech kromě náboženství. Tento úkol plnily v letech 1794 – 1802. Zároveň se studijními konsesy byly zavedeny (a s nimi však také zrušeny) stálé učitel-ské porady na všech fakultách i gymnáziích, které se zabývaly didaktickými a pedagogickými otázkami.

Pro český národ a jeho obrození bylo významnou skutečností zřízení stolice českého jazyka na pražské univerzitě v roce 1791. Jejím prvním držitelem byl F. M. Pelcl. Dalším příznivým momentem bylo ustanovení Faustina Procházky, českého národního buditele, direktorem všech gymnázií v Čechách. V roce 1800 začal Josef Jungmann na gymnáziu v Litoměřicích vyučovat nepovinně češtinu.

Školské úpravy v duchu osvícenství byly však prakticky na půl století zastaveny a v některých směrech dokonce vráceny zpět za vlády Františka I. Ten zřídil tzv. opravnou komisi, již předsedal kancléř Jindřich František hrabě z Rottenhanu. Podle jeho názoru měli být vychováváni především poctiví a pracovití občané, „k čemuž je nutno posílit výuku náboženství“. Opravná komise vypracovala tzv. *Schulkodex*, který císař schválil v roce 1805. Školský dozor byl svěřen opět duchovenstvu.

Snad několik zajímavostí ze zmíněného *Schulkodexu*:

- na jednoho učitele připadá nejvýše 80 žáků;
- předpoklady pro ustanovení učitelem: „úplné tělesné zdraví, dobrý rozum, schopnost metodická, znalost němčiny, vzor pro své žáky v chování bohulibém a mravném“;
- rozhodující slovo pro ustanovení učitelem má vrchnost a duchovní.

Hmotné zabezpečení učitelů bylo velmi špatné. Byli sice zařazeni do úřednického stavu a směli nosit uniformu státních úředníků, ale jejich finanční ohodnocení bylo nedostatečné. Podle normy měl samostatný učitel na venkově pobírat plat alespoň 130 zlatých ročně a jeho pomocník alespoň 70 zlatých. Do této částky však byly započítány i naturální dávky. Nárok na penzi měli pouze učitelé hlavních škol, reálných škol a vzorných škol triviálních. Učitel běžné triviální školy, který pro nemoc či stáří již nebyl schopen svoji funkci zastávat, dostal pomocníka. Ten pobíral dvě třetiny učitelova platu a dosluhující učitel

živořil za zbylou třetinu.

Vzdělání, které si do života odnášeli absolventi někdejší triviální školy, bylo velmi chatrné. Není proto náhodou, že již v roce 1813 byla ustavena státní komise, která se snažila nalézt příčiny vzrůstající zločinnosti. V závěrech této komise se objevilo, že velká část odpovědnosti za tento stav spočívá v zanedbaném elementárním vzdělání, které není svěřeno nejlepším rukám, ale „lidem, kteří si nemohli opatřit lepší postavení, než bídny úřad učitelský“.

V roce 1808 uveřejnila manželka rakouského setníka Terezie von Fank výtky vůči rakouskému dívčímu školství. Je na nich dobře vidět historická podmíněnost tehdejší společenské morálce.

Matky vychovávají svoje dcery namnoze k luxusu a hýřivosti i koketerii, dovolující jim četbu románů, návštěvu divadel i plesů, nevedou jich k hospodářství a vážným vědomostem reálným.

Stav rakouského elementárního školství nebyl uspokojivý. Příčin tohoto špatného stavu bylo více. Jak je vidět z krátké ukázky, byly mnohdy viděny jinde, než ve skutečnosti byly. Pohled zainteresovaných lidí, kteří stav školství mohli ovlivnit nebo jej alespoň kritizovali, byl samozřejmě historicky podmíněn tehdejší dobou.

Pro nespokojenost se stavem elementárního školství se od roku 1818 konaly porady k revizi osnov elementárních škol. Nicméně si můžeme všimnout, že od samého počátku těchto porad bylo v osnovách zakotveno, že v náboženství musí být hlavní učební metodou memorování, slohová cvičení mají být ve škole omezena na nejnutnější míru a zaměřena na nejpotřebnější obraty a situace. Pokrok se ve škole i v metodách používaných při vyučování prosazoval jen s velkými obtížemi. Císař Ferdinand V. (1835–1848), nástupce Františka I., nařídil v roce 1837 důkladnou revizi osnov triviálních a hlavních škol. Vlády v jednotlivých zemích spolu s duchovenstvem však prohlásily, že rakouské školství stojí výše než cizí a že není třeba nic měnit. A tak přicházejí výrazné změny ve školství na všech úrovních až po roce 1848.

Tyto změny zasáhly i samotnou přípravu učitelů. Kursy pro přípravu učitelů elementárních škol byly již od roku 1841 prodlouženy na jeden rok a od roku 1849 byly při normálních (vzorných) školách zřizovány tyto kursy jako dvouleté. Byli do nich přijímáni chlapci, kterým bylo 16 let a absolvovali s dobrým prospěchem dvě nebo tři třídy gymnázia nebo reálky. Dočasně, pokud byla velká místní poptávka po učitelích, byly tyto kursy ještě organizovány jako jednoleté. České dvouleté kursy existovaly v Praze, Hradci Králové a v Českých Budějovicích, jednorocní v Mladé Boleslavi.

Výuka v kursech pro přípravu učitelů byla orientována zejména na praktický výcvik. V osnově pro kursy bylo výslovně řečeno, že *nemá se učití ničemu, čeho by příští učitel ve škole a kostele nepotřeboval*. Teoretické ani odborné vzdělání nebylo v centru pozornosti. Učilo se náboženství a pedagogika (ta podle Felbingerovy *Knihy metodní*), mateřský jazyk, počty, psaní, kreslení, hudba a hospodářství. Dějepis, zeměpis a přírodní vědy nebyly samostatnými předměty. Objevovaly se stále jen útržkovitě jako příležitostné poznámky při jazykové výuce. Na konci druhého roku studia dělali kandidáti učitelství zkoušku. Její vykonání jim dávalo způsobilost vyučovat na triviálních školách, popř. podle

prospěchu i na školách hlavních.

Postupně se začalo ukazovat, že obchod, řemesla, ale i domácí hospodářství potřebují kvalitnější vzdělání. Od roku 1849 začaly proto vznikat školy nového typu, tzv. nesamostatné podreálky (nazvané tak na rozdíl od vlastních či samostatných reálek), zvané též školy měšťanské. Potřeba kvalitnějšího vzdělání si vynutila vedle toho i rozšíření čtvrtých ročníků hlavních škol ve dva nebo i tři další ročníky, které zůstaly ve spojení s hlavní školou jako tzv. škola pokračovací. Měly připravovat chlapce pro obchod, řemeslo nebo hospodářství. Pro představu uvádím osnovu dvouleté pokračovací školy:

Předmět	I.roč.	II.roč.	Celkem
Náboženství	2	2	4
Mateřský jazyk	3	3	6
Další živý jazyk	3	3	6
Zeměpis a dějepis	2	2	4
Matematika	6	0	6
Užitá aritmetika	0	3	3
Přírodopis a přírodozpyt			
1.pol.	4	4	8
2.pol.	4	2	6
Technologie	0	5	5
Kreslení 1.pol.	6	4	10
2.pol.	6	6	12
Krasopis	2	2	4
Celkem	28	28	56

Ve vyšších třídách hlavních škol probíhala výuka hochů a dívek odděleně. V dívčích třídách učily učitelky.

Učitelé, kteří učili na nově se tvořících podreálkách, potřebovali samozřejmě vyšší vzdělání. Byly proto pro ně organizovány dvouleté kursy při vyšších reálkách, které se ukončovaly zkouškou způsobilosti. Analogické kursy byly při některých dívčích školách zřizovány pro učitelky. Učitelé, kteří již byli v aktivní službě, měli být soustavně dále vzděláváni jednak zvláštní institucí školních knihoven (katolicky nezávadnými knihami), jednak na poradách pro učitele. Tyto porady byly zavedeny od roku 1853 a byly věnovány především metodice. Samotná myšlenka zmíněných porad je dobrá. Horší již byla vlastní realizace. Kádner uvádí, že *byly tak školácké, že o odborně pedagogické práci nemohlo být ani řeči*.

Důležitým mezníkem pro organizaci, řízení a kontrolu státního školství je rok 1850. Pro dozor nad školstvím po stránce pedagogické a didaktické byly zřízeny zemské úřady školní. Referenti pro didaktické záležitosti – školní radové – se později stali zemskými školními inspektory.

Pozitivním momentem pro rozvoj národního školství v mnohonárodnostní habsburské monarchii bylo, že ministerské nařízení z roku 1848 prohlašovalo tzv. obecnou školu za ústav národní, v němž vyučovacím jazykem je jazyk mateřský. To byl další důležitý impuls pro české národní uvědomění, které v té době stále postupovalo. Čeština se zaváděla jako nepovinný předmět na

gymnázia, později se na nich začaly učit česky některé předměty, na pražské technice a právnické fakultě se objevovaly jednotlivé české přednášky a i na olomoucké universitě se počítalo se zavedením stolice českého jazyka. Důležitým úspěchem v tomto směru byla vzorná česká hlavní škola zřízená v roce 1848 při pražském učitelském ústavu. Její první ředitel Karel Slavoj Amerling ji nazval Budeč. I přes počáteční potíže (nebyly české učebnice, nebyly pomůcky ani nářadí) měla škola úspěch. Již ve školním roce 1850/51 bylo na hlavní škole zapsáno 715 žáků a do učitelského ústavu 70 žáků.

Neúspěch habsburské monarchie ve válce v roce 1859 ukázal na slabost říše a nutnost změnit její vnitřní politiku vůči jednotlivým národům. Císař proto opustil Bachovu myšlenku vytvoření jednotného německého a katolického státu. Alexandr Bach byl odvolán a dochází k učitému uvolnění pro rozvíjení jednotlivých národů. V platnost přicházejí i nové zákony, které významně mění situaci ve školství.

Základní zákon, který řešil otázky elementárního školství, je říšský zákon z roku 1868. Zavádí se v něm povinná osmiletá školní docházka pro děti ve věku od šesti do čtrnácti let. Tuto povinnou docházku plní děti na obecné nebo měšťanské škole. Povolání učitele je nyní chápáno jako veřejný úřad. Počet vyučovacích hodin v týdnu neměl přesáhnout 30. Učitelům bylo zakázáno poskytovat za úplatu doučování, přijímat dary či peníze. Definitivně ustanovení učitelé a jejich vdovy či sirotci měli nárok na penzijní zaopatření (respektive vdovské či sirotčí) podle norem pro státní úředníky. Pro učitelky byl předepsán celibát (nesměly se provdat). Pokud tak chtěly učinit, musely se vzdát státní služby a spokojit se s odstupným. Ustanovení o celibátu a podmínkách jeho zániku však nebylo v celé monarchii jednotné. Celibát byl zrušen až po první světové válce.

Dozor nad školstvím byl realizován na úrovni místní, okresní a zemské. V místě školy byl jmenován místní školní radou místní školní dozorce. Vlastní dozor státu nad školstvím prováděl na okresní úrovni okresní školní inspektor, na zemské úrovni zemský školní dozorce. Ten měl přikázán dozor i nad učitelskými ústavu. Podobně jako v místech škol byly i na okresní úrovni jmenovány okresní školní rady. Zemské školní rady byly jmenovány na šest let. Do jejich působnosti však nespádaly odborné školy a školy vysoké. Pro rakouský školský systém je příznačná tradice jakéhosi dualismu v elementárním školství. V 18. století (po zavedení povinné školní docházky) existovaly vedle sebe triviální a hlavní školy, na nichž bylo možno povinnou školní docházku plnit. Říšským zákonem o školství z roku 1868 se v duchu tohoto dualismu zavádí obecné školy a vedle nich měšťanské školy. Na obou je možno plnit povinnou školní docházku, ale pouze absolvování povinných posledních tří ročníků měšťanské školy umožňovalo pokračovat ve studiu na středních odborných školách. Splnění povinných osmi let školní docházky na obecné škole neopravňovalo k žádnému dalšímu studiu.

Na obecné školství navazovalo „školství pokračovací“, které vyrostlo z tradice ne příliš oblíbených nedělních opakovacích hodin. Pokračovací kursy měly zaměření hospodářské, průmyslové, živnostenské a obchodní. Trvaly osm měsíců. Probíhaly večer, popř. v neděli, kdy bylo na školách volno. Učili v nich

učitelé obecných a měšťanských škol, výjimečně učitelé škol středních.

Vzdělání učitelů obecných a měšťanských škol ve 2. pol. 19. století

Z výše popsané tradice krátkých kursů (preparandií) organizovaných již J. I. Felbingerem a stabilizovaných *Schulkodexem* vzešly učitelské ústavy. Říšský zákon z roku 1869 vytvořil jejich definitivní podobu a organizoval je jako čtyřleté (pouze přechodně v období 1871–1874 byly tříleté). Bylo výslovně stanoveno, že ústavy budou oděleny podle pohlaví studentů. Vedle státních ústavů se připouštěla i existence soukromých ústavů, jejichž statut však musel být schválen ministerstvem kultu a vyučování. Pro praktický výcvik byla pro každý učitelský ústav určena cvičná obecná škola a pro dívčí ústavy cvičná dětská zahrádka. Kursy v těchto ústavech byly bezplatné. Po absolvování ústavu konali kandidáti učitelství maturitu, která je v případě úspěchu opravňovala k zatímnímu ustanovení na obecné škole.

Učitelské ústavy měly předepsanou strukturu. Měly ředitele, katechetu, dva až čtyři hlavní učitele a potřebný počet pomocných učitelů. Učitelské zkoušky (maturitu) bylo možno v případě neúspěchu opakovat pouze jednou. Pokud kandidát učitelství do tří let po zkoušce nedostal místo, pak zkouška pro veřejnou školu propadla.

Pro učitele v aktivní službě byly předepsány ještě formy dalšího vzdělávání a to prostřednictvím:

- pedagogických časopisů,
- učitelských knihoven (místních a okresních),
- učitelských konferencí (okresních a zemských),
- prázdninových kursů,
- pedagogických seminářů při vysokých školách (universitách a technikách).

Postup při vyučování byl prostřednictvím tzv. „vzorných“ spisů metodických šablonizován do podrobností. Byl kladen důraz na vzdělání ve vyučovacím jazyce, didaktice a pedagogice a byla regulována též domácí četba kandidátů učitelství.

Příprava učitelů, kteří působili na učitelských ústavech, a případných kandidátů na funkci okresních školních inspektorů měla probíhat formou kursů při vysokých školách. K realizaci této myšlenky však nikdy nedošlo. Samotný paragraf školského zákona, který o tom hovořil, byl zrušen v roce 1886, kdy vešla v platnost novela organizace učitelských ústavů. Místo organizace univerzitních kursů byly do statutu zahrnuty pouze kursy pro přípravu učitelů ke zkoušce na výuku v měšťanských školách.

U uchazečů o studium na učitelských ústavech se vyžadovala znalost předmětů z měšťanské školy a věk 15 let. Hlavní zásadou při přípravě nových učitelů byl praktický ráz přípravy. První až třetí ročník byly věnovány všeobecnému vzdělání, čtvrtý ročník byl vyhrazen metodice jednotlivých vyučovacích předmětů v herbartovském duchu (tj. již zmíněná šablonizace vyučovacího postupu).

Učební plán mužského a ženského čtyřletého učitelského ústavu:

Ústav:	mužský				ženský			
Ročník	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
Náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2
Pedagogika	0	2	5	9	0	2	5-6	9
Vyučovací jazyk	4	4	4	4	4	4	4	4
Zeměpis	2	2	2	1	2	2	2	1
Dějepis s občanskou naukou	2	2	2	1	2	2	2	1
Matematika a rýsování	4	3	2	2	3	3	2	1
Přírodopis	2	2	1	1	2	2	1	1
Přírodopis	2	2	2	1	2	2	2	1
Hospodářství	0	0	2	2	0	0	0	0
Krasopis	1	0	0	0	1	0	0	0
Kreslení	2	2	2	1	2	2	2	1
Nauka hudby (a zpěv)	1	1	2	2	2	2	2	2
Housle	2	2	1	1	0	0	0	0
Klavír	2	2	0	0	0	0	0	0
Varhany	0	0	2	2	0	0	0	0
Ženské ruční práce	0	0	0	0	2	2	2	2
Tělocvik	2	2	1	1	2	1	1	1
Celkem	28	28	30	30	26	26	27-28	26

Do učitelských ústavů byli přijímáni žáci po ukončení úplné měšťanky nebo nižší střední školy. Vzhledem k tomu, že poměrně dost vyučovacích hodin bylo věnováno pedagogice, hudbě či věcem spojeným s hospodářstvím či ručními pracemi, byla látka v ostatních všeobecně vzdělávacích předmětech značně omezena. V matematice se např. končilo rovnicemi prvního stupně. Výuka byla zaměřena ryze prakticky bez jakéhokoliv širšího teoretického nadhledu. Značná pozornost byla věnována školské praxi. Od třetího ročníku již žáci hospitovali v různých třídách cvičné školy a konali vlastní výstupy.

Kádner říká na adresu učitelských ústavů:

Vadou podstatnou bylo a jest především, že ústavy přijímají své žáky ve věku příliš mladém, kdy jen v nejbližších případech lze s plnou určitostí říci, že se hodí k povolání učitelskému. Je vadou dále, že současně chtějí ústavy poskytnouti i vyšší vzdělání obecné i potřebné vzdělání odborné, takže ve skutečnosti vzniká v osnově pestrá směsice všeho možného. Vadou podstatnou je také, že

pro přeplněnost osnov nezbývá dosti času ke skutečnému prohloubení pedagogického vzdělání po stránce teoretické i praktické. Vadou konečně je, že vzdělání učitelské pro svou předčasnou odbornost končí vlastně slepou uličkou, z níž není východiska pro toho, kdo se pozdě přesvědčil, že volil cestu nesprávnou. Vždyť absolventi pedagogií nemají práva, aby zapsáni byli za řádné posluchače školy vysoké, ježto jejich všeobecné vzdělání nepokládá se za rovnocenné se vzděláním gymnázií a reálék.

Již od roku 1852 se objevují snahy, aby učitelé měli vysokoškolské vzdělání. Karel Havlíček Borovský hovoří o vhodnosti spojit učitelský a kněžský úřad a proto kněz i učitel by měl studovat na universitě. Český poslanec ve vídeňské říšské radě Čupr o něco později navrhuje, aby se na teologické fakultě připravovali učitelé měšťanek a středoškolští profesori. Snahy o vysokoškolské vzdělání učitelů od konce 19. století dále sílí, i když se vyskytují i jiné názory. Např. rozšířit existující učitelské ústavy o 5. ročník. Rakouská vláda však do konce 1. světové války v tomto směru nečinila žádné pozitivní kroky. Naopak, v posledních válečných letech byla úroveň učitelských ústavů ještě snížena zavedením válečné služby.

Jak tedy byli připravováni odborní učitelé pro měšťanky? Maturita na učitelském ústavu opravňovala absolventa k prozatímnímu ustanovení učitelem na obecné škole. Po alespoň dvouleté úspěšné praxi na veřejné škole musel vykonat další tzv. „zkoušku způsobilosti“ před státní zkušební komisí (zpravidla v místech, kde sídlil učitelský ústav). Zkušební komise byly jmenovány zpravidla na tři roky. Zkouška způsobilosti měla písemnou a ústní část. V písemné části byly tři úkoly:

- pojednat o pedagogickém tematu,
- řešit tři úlohy z počtů a geometrie,
- řešit tři úlohy z reálií.

Ústní část zkoušky navazovala na část písemnou.

Získání kvalifikace pro měšťanku bylo ponecháno na pílí a zájmu jednotlivců. Ten, kdo již absolvoval zkoušku způsobilosti pro obecnou školu, se mohl po dalších alespoň třech letech úspěšné paxe přihlásit k další zkoušce způsobilosti pro měšťanku v některém ze tří oborů:

- gramaticko-historickém (vyučovací jazyk, dějepis, zeměpis),
- přírodovědném (přírodopis, fyzika a počty nebo rýsování),
- matematicko-technickém (matematika, kreslení, krasopis a fyzika nebo rýsování).

Při zkoušce se vyžadovaly pouze znalosti látky, kterou kandidát na měšťanské škole skutečně učil (nic navíc, žádný teoretický nadhled) a znalost didaktiky a školských předpisů. Tento stav v přípravě učitelů obecných a měšťanských škol zůstal zachován až do rozpadu Rakouska-Uherska, po celou dobu trvání tzv. první republiky a ke změnám došlo až po roce 1948.

Příprava středoškolských učitelů

Odborné vzdělání středoškolských učitelů nebylo až do roku 1849 prakticky institucionálně nijak zajištěno. Při univerzitách a vysokoškolských lyceích existovaly pouze „stolice pedagogiky“ pro vzdělávání katechetů, vychovatelů a kan-

didaktů učitelství vyšších škol. Problém kvalifikovanosti přípravy středoškolských učitelů začal být řešen až v souvislosti s Exner-Bonitzovou reformou středního školství. V roce 1850 byly při univerzitách zřízeny poprvé komise, před nimiž se museli podrobit zkoušce všichni kandidáti učitelství, kteří chtěli mít na střední škole pevné postavení. Pouze katechetové získávali aprobaci u svých církevních úřadů. Zkušební předpisy byly několikrát revidovány a to v letech 1884, 1897 a 1911. Úprava z roku 1911 platila až do vzniku samostatného Československa.

Podle úprav z roku 1897 museli být kandidáti profesury zapsáni alespoň sedm semestrů jako řádní posluchači na universitě, z toho alespoň 5 semestrů na filosofické fakultě, kde kromě svého zvoleného oboru navštěvovali přednášky z filozofie, psychologie, pedagogiky, z vyučovací řeči a z němčiny.

U kandidátů profesury matematiky, fyziky a deskriptivní geometrie mohly být do předepsané studijní doby započteny čtyři semestry strávené na technice, u chemiků dokonce šest semestrů.

Absolventi reálek, kteří byly zapsáni alespoň sedm semestrů na filozofické fakultě jako mimořádní posluchači, mohli být připuštěni ke zkoušce, ale pouze v matematicko-přírodovědné kategorii a pouze s aprobací pro reálky.

Samotná zkouška kandidátů profesury měla tři fáze:

- domácí práce,
- klausury (školní písemné práce),
- ústní zkoušky.

Domácí práce byly až do roku 1897 tři. Dvě se vázaly na aprobační předměty (z každého byla jedna), jedna byla pedagogicko-didaktická. Ta byla od roku 1897 nahrazena kolokviijním vysvědčením z pedagogického a filozofického semináře. Dalším ulehčením u zkoušky bylo, že místo jedné odborné domácí práce mohla být přijata jako náhrada větší vědecká práce vykonaná během studií v seminářích, vědeckých ústavech či laboratořích. U pilných studentů pak zůstala jediná práce a mohli být již v 8. semestru s touto fází zkoušek hotovi, zatímco dříve i nejlepší studenti strávili s touto fází zkoušek celý 5. rok studia.

Klausurní zkoušky byly čtyř nebo osmihodinové.

Při ústní zkoušce kandidáti prokazovali vedle odborných znalostí také znalost vyučovacího jazyka (literárně i gramaticky) a byl-li vyučovací jazyk jiný než německý ještě znalost němčiny (němečtí studenti měli tedy lehčí situaci).

Matematika se vyskytovala v následujících aprobacích: pro gymnázia

- matematika s fyzikou,
- přírodopis pro vyšší gymnázia, matematika a fyzika pro nižší gymnázia,
- filozofická propedeutika a matematika pro vyšší gymnázia, fyzika pro nižší gymnázia.

pro reálky

- matematika s deskriptivní geometrií,
- matematika solo pro vyšší třídy reálek,
- deskriptivní geometrie s fyzikou pro vyšší třídy.

Aprobace získaná pouze pro nižší třídy neopravňovala k ustanovení definitivním učitelem, byť třeba jen na nižším ústavu. Zkušební komise byly jmenovány

ministerstvem kultu a vyučování vždy na jeden rok. Z jejich členů se vybíral ředitel komise a jeho zástupce. Zemský školní inspektor měl právo být přítomen při ústních zkouškách, aby měl možnost poznat předem kandidáty učitelství. V roce 1900 byla ustavena zvláštní zkušební komise pro budoucí učitelky lyceí. Od roku 1904 platil dodatek, že stejné zkušební předpisy platí i pro ženy (kandidátky profesury) s tím, že nemohly učit na chlapeckých ústavech.

Další změny přišly v roce 1911. Pro všechny typy středních škol byla jedna komise s jednotnými požadavky. Mizí rozdíly v přípravě učitelů pro gymnázia, reálky a lycea. Funkční období komise bylo prodlouženo na tři roky a byli v ní zastoupeni další odborníci. Všichni kandidáti učitelství museli navštěvovat přednášky z filozofie, pedagogiky, přednášky o školní hygieně, tělesné výchově a vyučovací řeči. Dále místo filozoficko-pedagogických kolokvií byla pro všechny povinná filozoficko-pedagogická zkouška, která však mohla být konána nejdříve na konci 5. semestru. K určitým změnám došlo také v aprobačních skupinách.

Vykonáním předepsaných zkoušek způsobilosti byla skončena teoretická příprava budoucích učitelů. Po ní následovala ještě praktická příprava. Kandidáti učitelství se museli podrobit tzv. zkušebnímu roku (*Probejahr*) na veřejné škole, pro niž měli získat aprobaci. Vyučování, které v rámci této přípravy vedli, jim nedávalo žádný nárok na plat. Byli přiděleni do péče zkušeného profesora. Museli být přítomni na jeho výuce (popř. i na výuce jiných odborníků), hovořili s ním o otázkách didaktických, administrativních i o odborné literatuře. Ve druhém pololetí pak již za jeho dohledu v některé třídě sami učili. Po uplynutí zkušebního roku dostali adepti učitelství od ředitele školy a svého vedoucího učitele vysvědčení, které je opravňovalo k tomu, aby mohli být ustanoveni definitivními učiteli.

Výjimečně, byl-li nedostatek učitelů, se zkušební doba zkracovala. Naopak v době nouze o definitivní místa nebylo zvláštností, že se „zkušební rok“ prodlužoval (hovořilo se o tzv. prodlouženém zkušebním roce). V takové nepříznivé době na definitivní učitelská místa někteří čekatelé působili jako suplenti i 10 – 15 let.

To bylo tedy několik poznámek k vývoji českého školství a v souvislosti s tímto vývojem i k přípravě učitelů, kteří působili na školách poskytujících elementární i střední všeobecné vzdělání.

LITERATURA

- [1] Kádner O., *Vývoj a dnešní soustava školství*, SFINX, Praha 1929.
- [2] Šetelík A., *Sbírka normalíí platných pro české školy střední*, Praha 1902.